

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Roma'nın Doğu Sınır Birliklerinde Lojistik Unsur Olarak Yük ve Binek Hayvanlarının Temin Yöntemleri ve Kullanım Alanları¹

Supply Methods and Usage Areas of Pack and Mount Animals as Logistic Elements in the Eastern Frontier Units of the Roman Empire

Abdurrahman UZUNASLAN^a Erdal KAYA^{b*}

^a Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8964-3317

^b Dr. Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6100-2339

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Kasım 2024

Kabul tarihi: 5 Aralık 2024

Anahtar Kelimeler:

Roma Ordusu,
Doğu sınır birlikleri,
Yük ve binek hayvanı,
At,
Katır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: November 12, 2024

Accepted: December 5, 2024

Keywords:

Roman Army,
Eastern frontier units,
Pack and mount animals,
Horse,
Mule.

ÖZ

Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemleri boyunca Roma ordusu ve savaş gücünün en önemli unsurunu güçlü yük ve binek hayvanları oluşturmuştur. Bunlar arasında birinci önceliği, şüphesiz süvari atları almıştır. Bununla birlikte, ulaşım ve nakliye amacıyla kullanılan ve savaş gereçlerini, erzak, çadır ve ordunun diğer yüklerini taşıyan önemli sayıda ve farklı türde hayvanın kullanıldığı bilinmektedir. Roma İmparatorluğu, farklı coğrafyalarda görev yapan sınır birliklerinin ihtiyaç duyduğu yük ve binek hayvanları için farklı temin yöntemleri geliştirmiştir. Özellikle barış dönemlerinde, düzenli hayvan tedarikini sağlamak için ciddi ve düzenli bir organizasyonun planlandığı görülmektedir. Söz konusu organizasyonun en önemli amacı, orduda ihtiyaç duyulan sağlıklı ve yeterli güce sahip hayvanları özenle seçmek ve ardından savaşa hazır hâle getirecek eğitimlerden geçirmektir. Ancak, savaş ve isyanların yaşandığı olağanüstü zamanlarda bu kuralların daha esnek olduğunu vurgulamak gerekir. Bu nedenle ordunun acil ihtiyaçları ve nitelikli hayvan rezervinin azaldığı durumlarda Roma, farklı temin yöntemlerine de başvurmuştur. Söz konusu yöntemler arasında en yaygın olanlar; satın alma veya zorla el koyma, karşılıklı anlaşma veya ganimet yoluyla temin, ayrıca mütteliklerden gelen yardımlar şeklinde sıralanabilir. Burada sıralanan temin yöntemleri özellikle epigrafik belgeler yoluyla ispatlanabilmektedir. Bu çalışma, Roma'nın doğuda yaptığı askeri operasyonlar sırasında, sınır birliklerinin ihtiyaç duyduğu yük ve binek hayvanlarının hangi yöntemlerle tedarik edildiğine ilişkin ayrıntıları; antik kaynaklar, epigrafik materyaller ve modern literatür ışığında ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Throughout the republican and imperial eras, the most important element of the Roman Army and fighting force was strong pack and mount animals. Among these, the first priority was undoubtedly the cavalry horses. However, it is known that a significant number of different types of animals were used for transportation and transport purposes, carrying war materials, provisions, tents and other loads of the army. The Roman Empire developed different methods of supplying pack animals and mounts needed by the frontier units serving in different geographies. Especially in times of peace, it appears that a serious and regular organization was planned to ensure a regular supply of livestock. The most important purpose of the organization in question was to carefully select healthy and strong animals needed in the army and then train them to make them ready for war. However, it should be emphasized that these rules are more flexible in times of emergency such as war and rebellion. For this reason, when the army's urgent needs and qualified animal reserves were decreasing, Rome resorted to different supply methods. The most common methods are purchase or seizure by force, provision through mutual agreement or loot, and aid from allies. The methods of procurement listed here can be proven especially through epigraphic documents. This study reveals the details of the methods by which the pack and mount animals needed by the frontier units were supplied during the military operations of Rome in the east, in the light of ancient sources, epigraphic materials and modern literature.

¹ Bu çalışma, ikinci yazarın "Roma'nın Doğu Sınır Birliklerinin Sefer Organizasyonu (M.Ö.1. Yüzyıl-M.S. 3. Yüzyıl)" başlıklı doktora tezinden genişletilerek türetilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

Despite having less carrying capacity compared to carts animals such as mules, donkeys, horses, ponies, packhorses and camels (especially in military units deployed in the east) that carried the army's *impedimenta* during and after military campaigns of Roman army played an active role in the victories they won. These animals, which had better maneuverability and were faster than carts, could pass through narrow, dangerous and difficult routes quickly and safely and could cover longer distances in a day without the need for paved roads. In addition, mules and donkeys, which were less costly than transport vehicles, were indispensable elements of the *cursus publicus*. Among the pack and mount animals used in the Roman army, cavalry horses undoubtedly constituted the largest and most important share. Horses were rarely used as pack animals by the Romans, but were preferred as mounts, especially by cavalry units and officers. However, horses were also frequently used in scouts and medical services.

The horses meticulously selected for use in military service and the cavalrymen who rode them were subjected to a special and challenging training. Papyrus obtained from Egypt provide very important information about the procurement and allocation procedure of riding and pack horses used in Roman cavalry units. According to those, especially during the imperial period horses were provided by purchasing or by force for the Roman troops deployed in different regions of Egypt and Syria. Purchasing were made by taking into account certain standards and were carried out as a result of correspondence between the provincial governor, army commander and unit officers within the chain of command, and new horses were provided for the army using the same procedure to replace the depleted horses.

Another important method used to provide horses for the army, other than purchasing, taxing or forcibly requisitioning, was the breeding of horses on state-owned stud farms. There were state-owned horse farms in the Cappadocia region, as in Spain and Thrace. In the horse and other pack and mount animals farms belonging to the kingdom of Cappadocia, which was converted into imperial property during the reign of Tiberius, horses were probably raised for the Roman armies. However, it is reflected in epigraphic documents that Cappadocian horses were very popular and sought-after during the Roman imperial period.

The first animal that comes to mind is undoubtedly the mule when it comes to pack animals in the ancient World. Less costly and more durable than horses, and stronger than donkeys, mules were among the animals that were used extensively in the Roman world. Mules, which can travel 80 kilometers a day and have the capacity to carry approximately 135 kilograms of weight, provided great advantages to Roman armies in carrying loads, especially in mountainous regions with difficult climate conditions such as Armenia and Pontus.

Another animal other than mules was the donkey, which was frequently used in Roman armies to pull carts and as a mount. As with mules, there is no information or data, other than ancient authors, about the method and procedure for providing donkeys to the Roman armies. As with mules, there is no information or data about the method and procedure for supplying donkeys to the Roman armies, other than the anecdotes in the works of ancient authors. According to the information given by Josephus, the Roman army seized the herds of enemy troops, including donkeys, during the First Jewish War. Donkeys, which have less carrying capacity than mules and camels, were also limited to transportation. Therefore, it can be said that donkeys were mostly used to carry the troops' provision, weapons, equipment and other materials and to evacuate wounded soldiers from the battlefield.

Another animal used as a pack animal and a mount in the Roman armies, especially in the troops deployed in the East was camel which was widely used in the military field by the Assyrians, Persians and Greeks who ruled in the Near East. The Romans who first encountered the dromedarii in the Battle of Magnesia against the army of the Seleucid King Antiochus III in 190 BC could not establish their own camel troops for a long time. Epigraphic evidence suggests that the first *dromedarii* unit of the Roman army was formed in the province of Syria during the reign of Emperor Trajan. The earliest records of the unit called *Ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum* date back to 156/157 AD. It is understood that the dromedarii were mostly used in desert regions and provinces with caravan routes, such as Egypt and Syria. During their time as part of the Roman army, they undertook extremely important and strategic tasks such as escorting commercial and military convoys, patrolling important communication routes, ensuring the security of economically important regions, conducting reconnaissance in deserts, and ensuring that communication between garrisons and state messengers was kept open.

The Roman Empire used different methods to supply the pack animals and mounts needed by the frontier units deployed in different geographies. It is possible to speak of the existence of a regular animal supply system in peacetime. Because in times of peace there was enough time for animals to be carefully selected, to be checked for health and strength, and to be subjected to some training. This was not the case in times of emergency, such as war or rebellion. In the periods when there was not enough time to procure and meet certain criteria, Roman military officials had to put into practice different methods for the diminishing animal stock. These methods can be listed as purchase, forced seizure, provision through agreement, loot or aid from allies.

Giriş

Askerî seferler öncesinde, esnasında ve sonrasında ordunun yüklerini taşıyan katır, eşek, at, midilli, yük beygiri ve deve (özellikle doğuda konuşlandırılan askerî birliklerde) gibi hayvanlar; yük arabalarına kıyasla daha az taşıma kapasitesine sahip olmalarına rağmen Roma ordusuna önemli avantajlar sağlamışlardır. Bununla birlikte yük arabalarına nazaran manevra kabiliyetleri ve hızları fazla olan söz konusu hayvanlar, dar veya tehlikeli yol ve güzergâhlardan daha rahat ve daha hızlı bir şekilde geçebilmekte; taş döşeli yollara ihtiyaç duymadan bir günde daha uzun mesafeler kat edebilmekteydi. Yine taşıma araçlarına göre daha az maliyetli olan bu hayvanlardan katır ve eşek, *cursus publicus*un da vazgeçilmez unsurlarıydı (Mitchell, 1976, s. 122-123; Roth, 1999, s. 202. Roma ordusuna yük ve binek hayvan temini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Davies, 1969; Hyland, 1990, s. 71-76 ve 101-103; Kissel, 1995, s. 234-237; Dixon-Southern, 1992, s. 158-165).

Yük hayvanlarının sırtlarındaki yükler, ahşap kasalar, küfeler (*bisaccii*) ve yük semerleri (*clitellae/sagmae*) içerisinde taşınmaktaydı (Liv. 25. 36. 5; Petron. 31; Roth, 1999, s. 202). Antik kaynaklarda, ordu yüklerinin hayvanlar tarafından taşınmasına ilişkin birçok anekdot bulunmaktadır. Frontinus, askerler tarafından sürülen katırlara yüklenen saman ve tahıl çuvallarına atıfta bulunurken (Frontin. *strat.* 3. 2. 8.) Livius, siper kazmak için uygun olmayan kayalık bir zeminde Kartacalılar tarafından çevresi sarılan Cornelius Scipio'nun, kamp duvarını kazıklarla yüklü semerleri üst üste yığarak nasıl yükselttiğini aktarmıştır. Yine Plutarkhos, Petra'da bulunan Pompeius'un, askerlerine Mithradates Eupator'un ölümünü haber vermek için yaptığı konuşmayı, kürsü bulunmadığı için askerler tarafından üst üste konulan yük hayvanlarının semerleri üzerinde yaptığını aktarmıştır. Titus Livius ve Plutarkhos tarafından aktarılan bilgiler, Roma ordularının yüklerinin devasa miktarını ve ordudaki yük hayvanlarının çokluğunu göstermesi bakımından önemlidir (Plut. *Pomp.* 41. 3-5; Liv. 25. 36. 5. Ayrıca bkz. Roth, 1999, s. 202-203).

Taşınan yüklere gelince bunlar genellikle çuvallar içindeki tahıl ürünleri; içerisinde yağ, şarap veya çeşitli gıdalar taşınan *amphora* gibi daha hacimli yükler ve ordunun teçhizatlarıydı. Bu yükler, hayvanların her iki tarafına dengeli bir şekilde yerleştirilerek taşınmaktaydı. Zira aşırı yüklenme ve sakatlık gibi nedenlerle hayvanların telef olmaması için yüklerin doğru bir şekilde bölünmesi hayati önem taşıyordu (Varro *rust.* 2. 6; Roth, 1999, s. 203).

Antik kaynaklar ve epigrafik belgeler, Roma ordusunda kullanılan yük ve binek hayvanlarının, genellikle sivillerden satın alma/el koyma, savaş sonunda düşman birliklerinden ele geçirme (anlaşma yoluyla veya ganimet olarak) yoluyla veya müttefiklerden gelen yardımlarla tedarik edildiklerini göstermektedir. Tacitus'un aktardığı bilgilere göre Principatus döneminin başında Gallia eyaletleri, Romalılar için at temin etmekten bıkmışlardı. Iosephus, MS 68 yılında Ürdün Vadisi yakınlarında Romalıların eşek, koyun, deve ve öküzlerden oluşan büyük bir sürüye el koyduklarını ifade etmiştir (Ios. *bell. Iud.* 4. 7. 5; Tac. *ann.* 2. 5. Diğer örnekler için bkz. Tac. *hist.* 1. 57; Tac. *ann.* 1. 71).

Yük ve binek hayvanları dışında, ordu için kullanılmak üzere koşum hayvanlarının da tedarik edildiği epigrafik belgeler yoluyla kanıtlanmıştır. İmparator Valerianus'un MS 256 yılındaki doğu seferi sırasında eyaletler, Roma ordusu için koşum hayvanları temin etmeyi taahhüt etmek zorunda kalmışlardır: Oxyrhynchus'tan ele geçen bir papirüs birkaç köyün, Suriye'de bulunan Roma askerleri için seçilmiş 36 pulluk öküzünün tedarik ve nakliyesine ilişkin yeminli taahhüdünü içermektedir (*P.Oxy.* XLIII 3109; Kissel, 1995, s. 237; Adams 2007: 152-153).

Burdur Tren Garı yakınlarında 1970 yılında keşfedilen, Tiberius Dönemi'nin başlarına tarihlenen, Grekçe-Latince olarak yazılmış bir *edictum*; Augustus'un imparatorluk çapında

kurmuş olduğu resmî haberleşme ve ulaşım sisteminin işleyişi ve eyalet sakinlerinden kiralanan araba ve yük/binek hayvanlarının kullanımına ve tedarikine ilişkin oldukça önemli bilgiler içermektedir. Bununla birlikte, devletin yetki vermediği kimselerin taşıma esnasında zor kullanarak haksız isteklerde bulunmaları karşısında ilgili kiracıların şikayetlerine ve çözüm yöntemlerine ışık tutmaktadır. Belgede yer alan bilgilere göre İmparator Tiberius tarafından Galatia valisi olarak görevlendirilen Sextus Sotidius Strabo Libuscidianus, bölgedeki resmî taşımacılığın bazı Romalılar tarafından suistimal edildiğini fark etmiş ve bu hizmeti sunan Pisidialıların aldıkları ücretler ve kiralama yöntemlerine ilişkin bir kararname yayımlamıştır. Buna göre yalnızca senatörler, bazı süvariler, bir kısım rütbeli ordu mensupları² ve izin belgesi olmak koşuluyla idari veya askerî devlet görevlileri araç değiştirme istasyonlarında vasıta talep edebileceklerdi. Bu sistemin işleyebilmesi için eyalet kentleri *leiturgia/angareia* sözcüğüyle ifade edilen yükümlülüklerini yerine getirerek hayvan veya yük arabalarını sağlamak, araç değiştirme istasyonlarının bakımını yapmak ve hayvanların beslenmesini üstlenmek zorundaydılar. Bu emirnameden³ anlaşıldığı kadarıyla resmî ulaştırma sistemi, yöre halkına ait yük hayvanları ve vasıtaların devlet görevlileri tarafından kiralınması ilkesine dayanmaktaydı. Bununla birlikte Sagalassosluların herhangi bir bedel talep etmeden devlet görevlilerini, binek hayvanları ve arabaların değiştirildiği dinlenme istasyonlarında (*mansio/mutatio/praetorium*) misafir etmek zorunda oldukları da burada belirtilmiştir (Belge konusundaki tartışmalar için bkz. Mitchell, 1976; Kolb, 2000, s. 55-64 ve 71-78; Mitchell, 2015; Adak, 2019, s. 442-444). Sınırlı olmakla birlikte yazıtlara yansımış bu detay, Roma ordusunun ve resmi görevlilerinin ihtiyaçları çerçevesinde etkin bir şekilde kullanılan yük ve binek hayvanlarına ilişkin önemli detayları gün yüzüne çıkarmıştır.

At

Evcilleştirildikleri andan itibaren hayatın her alanında var oldukları bilinen atlar⁴ Romalılar tarafından nadiren yük hayvanı olarak tercih edilmişlerdir. Askerî birliklerin gündelik yaşamlarında önemli bir yere sahip olan atlar, özellikle süvari birlikleri ve subay sınıfı tarafından etkin bir binek hayvanı olarak tercih edilmiştir. Bununla birlikte atların binek aracı olarak kişisel kullanımın yanı sıra Roma ordusunda yük hayvanı olarak da işlev gördükleri hususunda yeterli bilgiler mevcuttur (Roth, 1999, s. 204).

Varro'ya göre atların, kullanım çeşitliliğine göre yetiştirilmesi farklılıklar göstermekteydi. Bu kapsamda yetiştirilen ve eğitilen atlar, askerlik hizmetleri, damızlık, yarışma ve eğlence amaçlı olarak kullanılması dışında, taşımacılıkta ve atlı arabalarda da kullanılmaktaydı. Diğer yandan antik metinler, bazı cins atların iğdiş edilerek yol hizmetlerinde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Orduda kullanılacak atların ise hızlı ve uysal olmasına dikkat edilmekteydi (Varro *rust.* 2. 7. 15; Roth, 1999, s. 204).⁵

² *Centuriones* vb.

³ *Sagalassos halkı, her bir yük arabası için 40 stadia başına 10 AS almak kaydıyla buradan geçenlerin kullanmaları için Kormasa (Kozluca Köyü/Keçiborlu) ve Konana (Gönen/Isparta) kentlerine kadar on adet at arabası ve yolcular için gereken sayıda katır temin etmekle yükümlüdürler. Eğer Sagalassos halkı bu ihtiyaçları karşılayamıyorsa, bu görevi üstlenebilecek olan bir diğer şehrin veya köyün halkına, sağlayacakları katır, at arabası ve servis için ödeme yaparak bu görevi bildirilen şekilde yerine getirebilirler. AE 1976, 653 (=SEG 26, 1392).*

⁴ Yunan-Roma dünyasında at, at biniciliği ve atın kullanım alanlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Varro *rust.* 2. 1-8; Plin. *nat.* 8. 64-67; Xen. *hipp*; Xen. *equ.*; Hyland, 1990. Ayrıca bkz. Roth, 1999, s. 62-65 ve 204; Raepsaet, 2000, s. 698-703; Willekes, 2016; Ebers, Lichtenberger ve Nieswandt, 2022.

⁵ Roma ordusunda kullanılan süvari atlarının daha hızlı ve yumuşak başlı olmaları için iğdiş edildiklerine ilişkin

Roma ordusunda atlar, sefer esnasında yaralanan veya hastalanan askerler için sıhhiye hizmetlerinde de kullanılmaktaydı. Appianos, Scipio Aemilianus'un İspanya'daki birliklerin yürüyüş hattı üzerinde dolaşarak sık sık arkayı teftiş ettiğini, süvarilerin atlarından inip yerlerini hasta askerlere vermelerini ve katırlara aşırı yük bindiğinde piyadelerin yükün bir kısmını taşımalarını emrettiğini aktarmıştır (App. *Hisp.* 14. 86). Bu olay, olağanüstü durumlar karşısında alınan bir önlem örneği olarak değerlendirilmelidir. Nitekim atların, güvenlik kaygısına ve stratejik nedenlere bağlı olarak, bu tür durumlarda oldukça sınırlı ölçekte kullanıldığını ifade etmeliyiz. Ayrıca orduda yeterli sayıda atın olması, savaşa uygun olmaması durumunda, çok fazla bir anlam ifade etmiyordu (Hyland, 1990, s. 72-86; Roth, 1999, s. 204).

Roma ordusundaki binek veya yük hayvanları, titizlikle seçilmekteydi. Bunlar içerisinde özellikle süvari atları, onu kullanacak süvariyle birlikte özel bir talime tabi tutulmaktaydı (bkz. Hyland, 1993; Speidel, 1996; Dixon-Southern, 1992, s. 126-134). "Yardımcı süvari birliği" (*ala quingenaria*) içerisinde yaklaşık 600 at bulunmaktaydı. *Ala miliaria*'da ise bu sayı daha fazlaydı. Piyadelerden oluşan *cohort*lara eklenen süvari birliği (*cohors equitata*) içerisinde, birlik *quingenaria* ise 120, birlik *miliaria* ise 240 süvari bulunmaktaydı. Bu sayının yedek atlar ve başka ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak değişebileceğini belirtmeliyiz.⁶

Mısır'daki arkeolojik kazılarda ele geçen papirüsler, Roma süvari birliklerinde kullanılan binek ve yük atları temin ve tahsis prosedürü hakkında oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlardan biri, *Syria Coele* Valisi Marius Maximus tarafından *cohors XX Palmyrenorum*'un *tribunusu* Ulpius Maximus'a gönderilen, MS 208 yılı Mart tarihli bir mektuba yansımıştır. Buna göre Maximus, normal prosedürlere uygun bir şekilde kayıtlara giren dört yaşında, kızıl renkli, maskeli ve üzerinde damga bulunmayan bir atı, adı geçen birliğin süvarilerinden Iulius Bassus için teslim aldığını belirtmiştir. Davies'e göre komutan Maximus, yeni atlar için valiye başvuruda bulunmuş ve muhtemelen atın tahsis edileceği askerin adını ve değiştirilme nedenini de bildirmiş olmalıydı. Bu durum valinin, atın komutanın takdirine bağlı olarak herhangi bir askere değil, belirli bir süvari için ısmarlandığı konusunda emir verdiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır (*P.Dura* 56; *CPL* 330; Davies, 1969, s. 436. Değerlendirme için ayrıca bkz. Stauner 2004, s. 40-43). Dura-Europos'tan ele geçen, MS 251 yılına tarihlendirilen benzer içeriğe sahip başka bir papirüste, atını kaybeden ve kendisine yeni bir at tahsis edilen iki askerden bahsedilmektedir (*P.Dura* 97; Krş. Davies, 1969, s. 436-437). Her iki belgeden, süvari birliklerinin at ihtiyacının belirli standartlar dikkate alınarak emir komuta zinciri içinde yapılan yazışmalar neticesinde giderildiği ve eksilen atların yerine yine aynı prosedürle yeni atlar temin edildiği anlaşılmaktadır.

Geç İmparatorluk Dönemi'nde, Küçük Asya, İspanya ve Trakya'da devlete ait damızlık at çiftlikleri bulunmaktaydı. Özellikle Küçük Asya'nın doğusundaki Kappadokia bölgesi askerî at yetiştiriciliği konusunda ön plana çıkmıştı. Erken İmparatorluk Dönemi'nde Roma ordusuna at yetiştiren çiftliklere ilişkin bilgiler son derece kısıtlıdır (Jones, 1964, s. 625-626, 671; Davies, 1969, s. 453; Dixon-Southern, 1992, s. 160). Yine de Tiberius Dönemi'nde imparatorluk mülküne dönüştürülen Kappadokia bölgesindeki krallık çiftliklerinde başta at olmak üzere, ordu için yük ve binek hayvanları yetiştirilmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte Kappadokia atlarının İmparatorluk Dönemi'nde oldukça rağbet gördüğü epigrafik belgelere yansımıştır. Örneğin yukarıda bahsedilen, *Syria Coele* Valisi Marius Maximus

olarak bkz. Plin *nat.* 8. 42; Davies, 1969, s. 453-454; krş. Amm. 17. 12. 2.

⁶ Hyginus'a göre *ala quingenaria*'da bulunan at sayısı 564, *miliaria*'da ise 1096'ydı. Ps.-Hyg. *mun. castr.* 16; Krş. Veg. *mil.* 2. 14. Ayrıca bkz. Davies, 1969, s. 429; Gilliver, 1999, s. 25.

tarafından Ulpius Maximus'a gönderilen mektubun yer aldığı papirüste adı geçen Halatha adlı askere temin edilen binek hayvanı; bir Kappadokia atıydı.⁷

Kappadokia atlarının ününü ve yalnızca binek hayvanı olarak kullanılmadıklarını kanıtlayan bir diğer epigrafik belge, Mısır'dan ele geçen ve MS 77 yılına tarihlendirilen bir papirüstür. Belge üzerinde yer alan bilgilere göre, *ala Apriana* yardımcı birliğinden Valerius Longus adlı bir süvari, Rufus adlı bir *centuriodan* 2700 *drahmi* (yaklaşık 675 *denarii*) karşılığında bir Kappadokia atı satın almıştır. Latince kaleme alınan satış belgesine göre Rufus, atın yiyip içtiğini ve bir atta bulunması gereken tüm standart özellikleri taşıdığını taahhüt etmiştir. Söz konusu taahhütlerden, atın en az iki yaşında olduğu, birtakım veterinerlik testlerinden ve talimlerden geçtiği anlaşılmaktadır. Tüm bu özelliklerine rağmen söz konusu hayvan bir süvari atı değil, büyük olasılıkla *alanın* yük ve teçizatlarını taşımak veya yük arabalarını çekmek için seçilmişti (*PSI VI 729*; Davies, 1969, s. 436, 442-443). Dura-Europos ve Mısır'dan ele geçen papirüsler üzerinde yer alan Kappadokia atı ifadeleri, menşeden ziyade, atların cinslerine atıfta bulunmak için kullanılmış olabilir ve Kappadokia'dan ithal edildikleri anlamına gelmemelidir. Zira bu atların Suriye veya Mısır'da da yetiştirilmiş olabilecekleri ihtimal dâhilindeydi (Dixon-Southern, 1992, s. 160).

Katır

Askerî bağlamda, antik dönemde yük hayvanı denilince akla ilk olarak katırlar gelmekteydi.⁸ Tükettikleri yem bakımından atlara göre daha az maliyetli ve ayakları daha sağlam olan katırlar, eşeklere nazaran da daha güçlü ve dayanıklı hayvanlardı. Bu nedenle yük hayvanı olarak eşek ve atlara kıyasla ordu için daha avantajlıydılar (Hyland, 1990, s. 71-72; Roth, 1999, s. 206). Pahalı oldukları bilinen katırlar, antik dönemde çiftçiler tarafından eşekler kadar yaygın bir şekilde tercih edilmemekteydi, nitekim askerî kullanım açısından önemli olan maliyet değil, hayvanın taşıma kapasitesiydi (Roth, 1999, s. 206).

Günümüzde bir katırın taşıma kapasitesi, 72 kg'dan 135 kg'a, hatta belirli koşullar altında bu miktar 180 kg'a kadar çıkabilmektedir (Labisch, 1975, s. 83; Goldsworthy, 1996, s. 293; Roth, 1999, s. 206). Roma Dönemi'nde katırların yük kapasitesine ilişkin tek kaynak, Diokletianus'un narah kararnamesidir. Burada odun taşıyan bir katır için verilen yük kapasitesi 98 kg'dır (*CIL III*, 2208; Lauffer, 1971, 136; Roth, 1999, s. 206). Söz konusu ağırlık, muhtemelen azami yükten ziyade varsayıma dayanan bir miktarı belirtmekteydi, çünkü Mısır'dan elde edilen kanıtlardan yola çıkılarak bir eşeğin normal kapasitesinin 100 kg olarak verilmesi, katır için verilen 135 kg'ın pratikte daha gerçekçi olduğunu göstermektedir. Katırın günlük seyahat mesafesi, bir günde yaklaşık 40 km ile 80 km arasında değişmekte, zorunlu yürüyüşlerde ise bu mesafe değişebilmektedir. Örneğin 19. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri ordusundaki katır kervanları, günde 135-165 km yol gitmekteydiler. Ancak söz konusu sayısal değerlerin, olağanüstü durumlara işaret etmiş olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Sonuç olarak ortalama bir katırın taşıma kapasitesinin, günde 50 km'lik bir mesafe için, yaklaşık 135 kg civarında olduğu tahmin edilmektedir. Dağlık bir bölgede bu mesafe 20 km'ye kadar düşebilmektedir (Roth, 1999, s. 206-207).

⁷ *ec[um Ca]ppado[cem] P.Dura 56; CPL 330; Davies, 1969, s. 443.*

⁸ Plinius'a göre, erkek eşek ile dişi atın (kısırak) çiftleşmesiyle meydana gelen katır, zahmetli işlerde gücüyle dikkat çeken bir hayvandı. Bkz. *Plin. nat.* 8. 69. 171. Katırların Roma ordusunda yük hayvanları olarak kullanıldıklarına ilişkin olarak bkz. *Liv.* 7. 14. 7, 10. 40. 8-9, 25. 11. 19, 41. 3. 6, 42. 1. 8; *Frontin. strat.* 1. 8. 9; 2. 4. 5; *Ios. bell. Iud.* 3. 3. 3-5, 3. 6. 2; *Plut. Mar.* 13. 1-2; *App. Hisp.* 14. 85, 86; *SHA. Alex.* 47. 1.

Eşek

Günümüzden yaklaşık 5000-6000 yıl önce evcilleştirilen (Kitchell, 2014, s. 57), Antik Dönem'de sosyal-ticari hayatın önemli unsurlarından biri olarak eşek (Lat. *asinus/asina*, Yun. *ὄνος/ὄποζύγιον*), her düzeydeki malın taşınması için kullanılan en yaygın yük hayvanıydı (Hyland, 1990, s. 231-235; Roth, 1999, s. 205).⁹ Bununla birlikte antik dönem ordularında yük arabalarının çekilmesinde ve binek hayvanı olarak eşeklerden sıklıkla yararlanılmıştır. Dayanıklı ve hastalıklara karşı dirençli bir yük hayvanı olarak eşek, Roma ordusunda MÖ 200'lü yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Iosephus, Yahudi Savaşı sırasında (MS 66-70) Romalılar tarafından ele geçirilen hayvanlar arasında eşeklerin de bulunduğunu aktarmıştır. Bu eşekler büyük olasılıkla ordunun yüklerinin, silahların ve diğer teçhizatların taşınmasında kullanılmaktaydı (Ios. *bell. Iud.* 4. 7. 5; Roth, 1999, s. 205).

Modern araştırmalar, eşeklerin taşıma kapasitelerinin 70-90 kg arasında değiştiğini öne sürerken Diokletianus'un narh kararnamesinde bir eşeğin taşıma ücreti, yaklaşık 165.5 kg'lık bir yük üzerinden hesaplanmıştır (Goldsworthy, 1996, s. 293; Roth, 1999, s. 205). Modern tahminlerin ihtiyatlı olduğu göz ardı edilmemelidir ve fermandaki yük kapasitesi, katırda olduğu gibi, azami yükü değil fiyatların hesaplandığı miktarı göstermekteydi. Hellenistik ve Roma dönemlerine ait bir Mısır papirüsünde kaydedilen eşek yüklerine ilişkin verilere göre, hayvanların % 41'i üç tahıl *artabae*, % 35'i dört *artabae* ve % 9,3'ü bu miktarlardan daha fazla (altı *artabae* kadar) yük taşımıştır. Taşınan her bir *artaba* tahılın yaklaşık 29,5 kg ağırlığına tekabül eden 38,79 litre buğday ihtiva ettiği düşünüldüğünde, her bir eşeğe 3,5 *artabalık* bir yük düştüğü anlaşılmaktadır. Bu da ortalama bir eşeğin yükünün 103,25 kg olduğu anlamına gelmekteydi. Diğer yandan bazı kaynaklarda eşeklerin, 175 kg'ı aşan 6 *artabalık* yükleri taşıdıkları kaydedilmiştir. Bu durum, Roma ordusunda yük ve kısmen binek hayvanı olarak kullanılan eşeklerin taşıdıkları yük miktarı hakkında net bir düzenleme olmadığını ortaya koymaktadır. Zira bazı katırcıların gerektiğinde bu yükleri arttırabileceği unutulmamalıdır. Netice itibariyle bir eşeğin ortalama yük kapasitesinin 100 kg'dan az olmadığını öne sürmek mümkündür (Habermann, 1990, s. 63, 83; Roth, 1999, s. 205-206).

Roma orduları tarafından daha çok yük hayvanı olarak kullanıldığı bilinen eşeklerin temin yöntemi ve prosedürüne ilişkin antik kaynaklar dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Buna göre, yukarıda da ifade edildiği gibi, Roma ordusu Birinci Yahudi Savaşı sırasında aralarında eşeklerin de bulunduğu düşman birliklerinin hayvan sürülerine el koymuştur (Ios. *bell. Iud.* 4. 7. 5). Ayrıca eşeklerin, katır ve develere kıyasla ordudaki kullanım alanı, çok ağır olmamakla birlikte, yük taşımacılığıyla sınırlıydı. Bu nedenle eşeklerin acil durumlarda silah-teçhizat, erzak veya diğer malzemelerin taşınması ve yaralıların savaş meydanından tahliye edilmesinde kullanılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Deve

Yaklaşık MÖ 1. binyıldan itibaren Arap yarımadasında evcilleştirilen develer, sonraki yüzyıllarda Yakın Doğu coğrafyasında hüküm süren Asurlular, Persler¹⁰ ve Yunanlılar¹¹

⁹ Plinius, eşeğin, çiftçilik ve emeğin yanı sıra özellikle katır üretimi için yararlı bir hayvan olduğunu aktarmıştı. *Plin. nat.* 8. 68. 167.

¹⁰ Develerin askeri amaçla kullanılması fikri oldukça eskiye dayanmaktadır. Antik dünyada, deve binicileri, *dromedarii*, hakkındaki ilk bilgilerin kaynağı Herodotos'tur. Onun aktardığı bilgilere göre Pers ordusunun süvarileri içerisinde, Araplardan oluşturulmuş deve birlikleri yer almaktaydı. Bkz. *Hdt.* 7. 86-87.

¹¹ Başta Seleukoslar olmak üzere, bazı Hellenistik krallıkların ordularında da deve birlikleri bulunmaktaydı. *Dabrowa*, 1991, s. 364.

tarafından askerî alanda yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmışlardır.¹² Romalılar deve süvarileriyle (*dromedarii*) ilk kez MÖ 190 yılında, Seleukos kralı III. Antiokhos'un ordusuna karşı yapılan Magnesia Savaşı'nda karşılaşmışlardır.¹³ Bununla birlikte Roma birlikleri, Arabia ve Suriye çöllerinde Arap kabilelerine karşı düzenlenen operasyonlarda da *dromedariilerle* mücadele etmişlerdir. Bunlar arasında en iyi bilinen deve birlikleri, Palmyra ordusunun hizmetinde olanlardı. (Dabrowa, 1991, s. 364).

Doğuda görev yapan Roma ordularında yük ve binek hayvanı olarak kullanıldıkları bilinen develere ilişkin Plutarkhos, Lucullus'un biyografisinde şu bilgileri aktarmıştır:

Bithynia'da Mithradates ve ordusunu takip eden Lucullus, askerlerinin çoğu dondurucu soğuğa teslim olunca onları geride bırakmak zorunda kaldı, fakat kalan askerleriyle Rhyndakos Nehri (Kocaçay/Balıkesir) civarında düşmanları yakalayarak bozguna uğrattı. Sonuç olarak Apollonia'dan gelen pek çok kadın, ordunun yüklerini çaldı ve ölüleri soydu. Sayısız yük hayvanı yanında, 6000 at ve 15000 kişi ele geçirildi. Bunların hepsini yanlarında taşıyarak düşmanların ordugahı boyunca geçtiler. Sallustius'un, Romalıların ilk kez o zaman deve görmüş olduğunu söylemesine şaşırıyorum. Zira Sallustius, bundan önce Antiokhos'u yenen Scipio'nun askerlerinin ve daha sonra da Orkhomenos ve Kharoneia yakınlarında Arkhelaos ile savaşmış olanların deveye aşına olmadıklarını düşünmüş olmalıydı (Plut. Luc. 11. 4).

Gerek düşman gerekse müttefik ordularında savaşan *dromedariilerle* birçok kez temas kurmalarına rağmen Romalılar, uzun bir süre kendi deve süvarilerini kuramamışlardır. *Dromedariilerin* Roma ordusunda kullanılmaya başlanması imparator Nero Dönemi'ne rastlar.¹⁴ Ancak bu dönemde söz konusu birliklerin resmî anlamda ordunun bir parçası olup olmadıkları konusunda herhangi bir veri bulunmamakla birlikte (Dabrowa, 1991, s. 364) bunların müttefik krallıklara veya kabilelere ait olması kuvvetle muhtemeldir.

İmparatorluk Dönemi'nde Romalılar hem Yakın Doğu'da hem de Kuzey Afrika'da develeri yaygın bir şekilde kullanmışlardır. Antik ve epigrafik kaynaklar, bu dönemde Roma ordusundaki develerin yük hayvanı olarak kullanıldıklarını göstermektedir. MÖ 26/25 yılında *Arabia Felix*'i işgalinde Aelius Gallus su ikmalini, büyük olasılıkla bölgedeki müttefiklerden veya yerel satıcılardan temin edilen, develerle yapmıştır (Strab. 16. 4. 24). Bir diğer örnek, yukarıda da ifade edildiği üzere, Tacitus'un aktardığı bilgilerdir. MS 58-63 yılları arasındaki Parth seferi esnasında Corbulo'nun ordusuna, tahıl yüklü büyük bir deve kervanı eşlik etmiştir (Tac. ann. 15. 12. Ayrıca bkz. Toynbee, 1973, s. 138-139; Dabrowa, 1991, s. 364). Corbulo'nun seferi ilginç bir örnektir, çünkü Roma ordusu bu tarihlerde Kommagene'den, çöl olmayan bir yere, dağlık Armenia bölgesine hareket etmekteydi. Bu nedenle Corbulo develeri, büyük olasılıkla katır ve eşeklere göre üstün taşıma kapasiteleri ve hızları nedeniyle tercih etmişti (Roth, 1999, s. 207). Zira Corbulo, Caesennius Paetus'un güçlerini kurtarmak için zamanla yarışlıyordu. Vespasianus'un MS 68 yılındaki Peraea Seferi sırasında Romalılar, çok sayıda

¹² Plinius'un aktardığı bilgilerden hareketle, doğuda sürüler hâlinde bakılıp beslenen develerin Baktria'da ve Arabia'da iki türüne rastlanmaktaydı. Baktria'da rastlanılan tür iki hörgüce sahipken Arabia'dakiler tek hörgüçlüydü. Ayrıca at kadar hızlı olan ve yük hayvanı olarak kullanılan develerin, dört gün boyunca susuzluğa dayanabildikleri bildirilmiştir. Plin. nat. 8. 26; Roth, 1999, s. 207.

¹³ Titus Livius'un aktardığı bilgilere göre Roma ordusuna karşı savaşan III. Antiokhos'un ordusunda, süvari birliklerinin önünde, Arap okçular tarafından sürülen ve *dromadas* adı verilen-büyük olasılıkla bir birlik olarak develer yer almaktaydı. Liv. 37. 40. Ayrıca bkz. Plut. Luc. 11. 4; App. Syr. 32-33; Dabrowa, 1991, s. 364.

¹⁴ *Corbulo, yılmadan Fırat Nehri kıyısında inşa edilen kalelerin kontrolünü sağlayabilmek için kuvvetlerinin bir kısmını Suriye'de bıraktı ve erzak sıkıntısının bulunmadığı en kısa yoldan Kommagene bölgesine, ardından Kapadokya'ya, buradan da Armenia'ya doğru yola koyuldu. Savaşın olağan unsurlarına ek olarak orduya tahıl yüklü büyük bir deve kafilesi eşlik ediyordu; böylece o, hem açlığa hem de düşmana karşı kendini savunabiliyordu.* Tac. ann. 15. 12. 1.

eşek ve öküzün yanı sıra develeri de ganimet olarak ele geçirmiş ve daha sonra onları büyük olasılıkla taşımacılıkta kullanmışlardır (Ios. bell. Iud. 4. 7. 5).

Epigrafik veriler, Roma ordusunun ilk *dromedarii* birliğinin, imparator Traianus Dönemi'nde Suriye eyaletinde oluşturulduğunu göstermektedir. *Ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum* adı verilen (AE 1947, 171; Seyrig, 1941, s. 233-235; Dabrowa, 1991, s. 364) birliğe ilişkin en eski kayıtlar MS 156/157 yıllarına aittir (CIL XVI, 106). Söz konusu kayıtların Antoninus Pius Dönemi'ne (MS 138-161) ait olmasına rağmen *Palmyrenorum* birliğinin, Traianus'un Arabia'yı ilhak etmeyi planladığı sıralarda oluşturulduğu kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte imparatorun, bölgenin coğrafi koşulları nedeniyle böyle bir birliğe ihtiyaç duyduğu açıktır. *Palmyrenorum* birliğinin *dromedarius*larının önemli bir kısmı büyük olasılıkla Palmyra'dan toplanmıştır. Birliğin adı, Roma ordusunda görev yapan deve süvarilerinin çoğunlukla (başta Arap kabileleri olmak üzere) doğu eyaletlerinin sakinlerinden toplanması, liderinin Palmyralı olması ve Palmyralıların deve bakımı ve kullanımı konusunda oldukça deneyimli olmaları bu kanıyı destekler niteliktedir. Şu an için *Ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum* hakkında, MS 156/157 yılında var olduğu ve Suriye eyaletinde konuşlandırılmış olduğu gerçeği dışında herhangi bir bilgi ya da veri bulunmamaktadır (Dabrowa, 1991, s. 364-365).¹⁵

MS 2. ve 3. yüzyıllarda Roma ordusunda, *cohortes equitatae* olarak adlandırılan piyade-süvari karışımı yardımcı birliklere¹⁶ eklenen deve birlikleri bulunmaktaydı. Bunlar, *cohortes equitatae* içerisinde ayrı bir *turma* oluşturmakla birlikte, dahil oldukları birlik *cohortes milliariae equitatae* olduğunda iki *turma* hâlinde örgütlenmekteydi (BGU II, 696, 10-12). Epigrafik belgelere göre *turmanın* komutanı *sesquiplicariustu* (P.Dura 87, col. I, 1-9; P.Dura 88; Fink, 1971, no. 47; Gilliam, 1950, s. 227-228; Dabrowa, 1991, s. 364). Bir *cohors equitata milliaria* içerisinde görev yapan deve birliğinin sayısı, 39'u geçmemekle birlikte genellikle 36 olarak hesaplanmıştır (P.Dura 89, I, 5-11; Dabrowa, 1991, s. 364, dn. 6).¹⁷

¹⁵ Arabia eyaletinden ele geçen ve MS 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen epigrafik belgelerde de bir *ala dromedariorum*dan bahsedilmektedir (CIL III 123 ve 14160 = ILS 2541; Dabrowa, 1991, s. 364; Speidel, 1978, s. 25-26, 116). Söz konusu deve birliğinin adının, *Ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*'un kısaltılmış hali olduğu düşünülmektedir. Epigrafik veriler dışında, resmi imparatorluk kayıtları da Roma ordularında görev yapan deve birliklerine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. *Notitia Dignitatum*'da yer alan kayıtlara göre MS dördüncü yüzyılın sonlarında Mısır'da üç [*ala III dromedariorum* (Not. dign. Or. XXX1. 48; Roxan, 1976, tab. III, no. 8), *ala II Herculia dromedariorum* (Not. dign. or. XXX1.54; Roxan, 1976, tab. I, no. 7), *ala I Valeria dromedariorum* (Not. dign. or. XXXI, 57; Roxan, 1976, tab. II, no. 5)] Filistin'de ise bir [(*ala Antana dromedariorum* (Not. dign. or. XXXIV.33; Roxan, 1976, s. 62 and tab 11, no. 10)] deve birliği konuşlandırılmıştır. Roma ordusundaki *dromedari*lere ilişkin önemli sayıda epigrafik belge bulunmasına karşın bunların, birliklerin örgütlenmesi, görevleri ve tarihçesi hakkında yeterli veri veya ipucundan yoksun oldukları görülmektedir. Dabrowa, 1991, s. 364, dn. 4.

¹⁶ Epigrafik belgeler üzerinde yer alan ve günümüze ulaşan *pridianalar* (birliklerin sayılarının ve kayıplarının listelendiği raporlar), görev listeleri ve sabah raporlarına göre bu birlikler, *coh. I Augusta praetoria Lusitanorum equitata* (BGU II, 696 = Fink, 1971, no. 64); *coh. II Ituraeorum equitata* (AE 1968, 513; Fink, 1971, s. 311); *coh. I Numidarum equitata* (Fink, 1971, s. 201-202; Davies, 1977, s. 151-159); *coh. XX Palmyrenorum milliaria equitata* (P.Dura 82 = Fink, 1971, no. 47) ve muhtemelen *coh. II Emesenorum*'dur (Schlumberger, 1951, s. 87-88, nos. 1-2). *Dromedari*lerin eklendiği *auxilia* sayısının daha fazla olduğu düşünülmektedir. Dabrowa, 1991, s. 365, dn. 7-8).

¹⁷ MS 3. yüzyılın başlarında Dura-Europos'ta konuşlandırılan *cohors XX Palmyrenorum* birliğinin görev listelerinde, otuz iki ile otuz altı arasında değişen sayılarda *dromedarii*nin yer aldığı ve bunların bir veya ikisinin süvari ve piyadelerle birlikte bazı görevler üstlenmiş oldukları bilinmektedir. Dixon-Southern, 1992, s. 32; Southern, 2006, s. 123.

Roma ordusunda *dromedarius*ların kaydedildiği bir diğer eyalet Mısır'dı. Cronius Barbasatis adında bir *dromedarius*, *decurion* Salvianus'un Mısır'da bulunan *turmasında* görevlendirilmiştir. Başka bir birimden transfer edilmediği bilinen Barbasatis, süvari birliğine gönüllü olarak katılmıştı. Dolayısıyla deve biniciliği konusundaki becerileri, muhtemelen birliğe kaydedildikten kısa bir süre sonra fark edilmişti. *Dromedarius*ların, Roma ordusuna piyade olarak kaydedildikleri ve deve binicisi olmadan önce piyade sıfatıyla birkaç yıl görev yapmış oldukları muhtemeldir (Dixon-Southern, 1992, s. 32; Southern, 2006, s. 123).

Historia Augusta'nın Severus Alexander biyografisinde, Roma ordusunda develerin yük hayvanı olarak kullanılmış olduklarına ilişkin bir pasaj yer almaktadır. Buna göre *ordu*, *düşman topraklarında iken bile* (İmparator Severus Alexander) *katır ve develer kullanarak askerlerinin yükünü hafifletir, çünkü devletin esenliği onlara bağlıydı* (SHA Alex. 47. 1). İmparatorun askerî seferlerinin anlatıldığı ilgili bölümde, herhangi bir bölge ya da tarih verilmemesine karşın olayın doğuda geçtiği ve buradaki askerî birliklerin develerden sıklıkla istifade etmiş oldukları kuvvetle muhtemeldir.¹⁸

Roma ordusunda deve kullanımına ilişkin bir diğer antik kaynak, 6. yüzyılın önemli tarihçilerinden Prokopios'un "Gizli Tarih" (*Anecdota/Historia Arcana*) adlı eseridir. O, eserinin 30. bölümünde imparator Iustinianus'un, devletin öteden beri beslediği ve ordunun ağırlıklarını (erzak, silah ve diğer teçhizatlar) taşımada kullandığı develeri besleme işine son verdiğini; bu nedenle Bizans ordusunun, düşman üzerine harekete geçtiği zaman artık çok sınırlı bir şekilde ilerlediğini aktarmıştır. Tacitus ve Prokopios'un verdiği bilgilerden hareketle, doğunun özellikle sıcak ve kuru iklimin hâkim olduğu bölgelerinde, askerler ve atlar için gerekli suyun, yiyeceğin ve yemin taşınmasında çift ya da tek hörgüçlü develerin kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Zira develer, bakımları kolay ve taşımada son derece verimli hayvanlardı (Prok. HA 30. 15-16; Kissel, 1995, s. 235, dn. 230).

Yapısı ve komuta kademesi hakkındaki bilgiler yok denecek kadar az olan Roma *dromedari*lerinin silah ve teçhizatlarına ilişkin bir veri ya da kaynak bulunmamaktadır. Titus Livius'un, III. Seleukos'un ordusunda Romalılara karşı savaşan Arap *dromedari*lerin silahları hakkında verdiği bilgiler oldukça kısa olup ayrıntı içermektedir.¹⁹ Dolayısıyla Livius tarafından aktarılan bilgiler, yalnızca bir ipucu olarak değerlendirilebilir. *Dromedarius*ların silah ve teçhizatları hakkında yorum yapmayı imkânsız kılan bir diğer önemli husus, ikonografik verilerin olmayışdır (Dabrowa, 1991, s. 365).

Romalıların *dromedari*lerini, kendileri bu konuda deneyimsiz oldukları için - Palmyralılar başta olmak üzere- başka halkların uyguladığı yöntemlerle örgütledikleri düşünülmektedir. Palmyra'nın, meharist/deve süvarilerinin silah ve teçhizatları büyük olasılıkla Romalılar için örnek bir model teşkil etmekteydi. Traianus Dönemi'nde oluşturulan ilk düzenli deve birliğinin adı (*ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*) ve askerlerinin çoğunluğunun Palmyra'dan gelmiş olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu nedenle Palmyralı süvarilerin

¹⁸ Develerin, doğuda yalnızca Roma orduları tarafından kullanılmadıkları, onların Roma'nın düşmanları tarafından da kullanılmış oldukları bilinmektedir. Plutarkhos'un aktardığı bilgilere göre Parth generali Surena'ya özel seyahatlerinde, binlerce deveden oluşan bir yük katarı eşlik etmekteydi ve MÖ 53 yılındaki Carrhae Savaşı'nda Parth ordusunda oklarla yüklü birçok deve bulunmaktaydı. Bkz. Plut. *Crass.* 21. 6, 25. 1.

¹⁹ ... Süvari birliğinin önünde, turpanlarla donatılmış arabalar ve dromadas (Yun. *δρομάδα*, çoğul *δρομάδες*) adı verilen develer vardı. Bunlara, düşmana yüksekte ulaşabilmek için dört arşın uzunluğunda (yaklaşık 1,75 m) ince kılıçlar taşıyan Arap okçular binmekteydi. Liv. 37. 40. 12.

silahları, teçhizatları ve savaş taktiklerine ilişkin tüm bilgiler göz önüne alındığında, Romalıların Palmyralıları takip ettiği rahatlıkla söylenebilir (Dabrowa, 1991, s. 365).

Palmyra'nın sanat eserleri içerisinde önemli bir yer tutan mimari kabartmalar üzerindeki (tanrısal ve meharistlere ait) tasvirler ve *tesseralar* (MS 1-3. yüzyıllara tarihlendirilen söz konusu tasvirler ve *tesseralar* için bkz. Sołtan, 1969, s. 5-46; Makowski, 1975, s. 137-149; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, özellikle s. 314-316, Pl. 5-7 ve 11-14) ile antik kaynaklardan yola çıkarak Roma *dromedariilerinin* silah ve teçhizatlarını tanımlamak mümkündür. Buna göre Roma ordusundaki deve süvarileri, göğüs zırhı (Makowski, 1975, s. 140-149; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, Pl. 11-13), yay (Sołtan, 1969, s. 36-37; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, s. 309-313, Pl. 1, S1), yaklaşık 1,75 m uzunluğunda bir mızrak (Liv. 37. 40. 12; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, s. 309-315, S6, S12, S17, S22, S32, S33, Pl. 6-7, S42, S43, S44 ve S47, 318-320, T17, T29, T41 ve T44), deve sırtında yapılan dövüşte kullanılan yaklaşık 90 cm uzunluğundaki bir kılıç (Sohan, 1969, s. 37 ve 44-45; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, s. 318-319, Pl. 11, 13, T17 ve T29, s. 314-315, Pl. 6-7, S38, S43 ve S47), hançer (Sołtan, 1969, s. 45; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, s. 309, Pl. 1, S1) ve küçük, yuvarlak bir kalkan (*cetra*) (Sołtan, 1969, s. 37; Dabrowa, 1991, s. 365; Raja-Seland, 2020, s. 309, 311, 313-315, S4, S6, S17, S32-S34, S36, S38-S40, S42-S43, 318-320, T17, T29 ve T43) gibi silah ve teçhizatlarla donatılmışlardı. Deve üzerinde etkili bir şekilde mücadele edebilmek ve manevra kabiliyeti açısından kişisel ekipmanların yanı sıra, çöl bölgelerindeki zorlu yaşam ve hizmet koşullarına uygun giysilerin de büyük önem taşıdığını ifade etmek gerekir (Dabrowa, 1991, s. 365).

Roma İmparatorluk Dönemi'nin askerî birlikleri arasında *dromedarii* sayısının çok az olduğu ve Traianus'un doğudaki seferleri sırasında yaşanan kötü deneyimler nedeniyle yeni deve birliklerinin kurulmadığı dikkat çekmektedir. Bu durumun en önemli nedeni, deve birliklerinin savaş meydanlarında çok etkili olamayışydı.²⁰ Buna karşın Traianus Dönemi'nde *ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*un orduda tutulması ve *dromedariilerin* doğuda konuşlandırılan bazı *auxilia*lara dahil edilmeleri, çöl bölgelerindeki son derece zorlu askeri eylemler söz konusu olduğunda develerin talep gördüğünü ve yerlerinin doldurulamadığını açıkça ortaya koymaktadır (Dabrowa, 1991, s. 365).

Mısır ve Suriye gibi, çöl bölgeleri ve kervan yollarının bulunduğu eyaletlerde kullanıldıkları anlaşılan *dromedariiler*, Roma ordusunun bir parçası oldukları süre boyunca ticari ve askerî kafilelere refakat etmek, önemli muhabere güzergâhlarında devriye gezmek, ekonomik açıdan önemli bölgelerin güvenliğini sağlamak, çöllerde keşif yapmak, garnizonlar ve devletin habercileri arasındaki iletişimin açık tutulmasını sağlamak gibi son derece önemli ve stratejik görevler üstlenmişlerdir (Davies, 1967, s. 115 vd.; Davies, 1989, s. 59. Dabrowa, 1991, s. 365). Deve birliklerinin faaliyet gösterdikleri bölgelerde onlara yiyecek, su ve diğer ihtiyaçları sağlayan özel istasyonlar bulunmaktaydı. Mısır ve Suriye'de keşfedilen çok sayıda yer (Mısır için bkz. Sidebotham, 1986, s. 62-67; Suriye için bkz. Schlumberger, 1951, s. 48 vd. Ayrıca bkz. Dabrowa, 1991, s. 365), söz konusu stratejik üslerin İmparatorluk Dönemi boyunca aktif olarak kullanıldığını göstermektedir. Netice itibarıyla *dromedariinin*, çok önemli görünmeyen fakat aslında önemli olan polislik görevleri yerine getirdiği; dolayısıyla sayıları az olmasına

²⁰ Vegetius'a göre Afrika'daki bazı kavimler tarafından kullanılan, çöle ve susuzluğa karşı dayanıklı olan develer, kendilerine aşına olmayanlar tarafından görüldükleri zaman ortaya çıkan tuhafluk hariç, savaşlarda pek etkili değildir. Veg. mil. 3. 23. Ayrıca bkz. Speidel, 1978, s. 50, 116; Dabrowa, 1991, s. 365.

karşın imparatorluğun sınırlarını savunmada ve kontrol edilmesi oldukça zor bölgelerdeki Roma çıkarlarını korumada önemli rol oynadıkları söylenebilir (Dabrowa, 1991, s. 365).

Roma ordusundaki kullanım alanı, at ve katırlara kıyasla oldukça kısıtlı olan develerin tedarik ve teslim yöntemleri hakkında epigrafik buluntular önemli ayrıntılar sunmaktadır. Özellikle Mısır'dan ele geçen papirüsler, doğudaki askerî operasyonlarla ilişkili olarak sivil halktan satın alma veya hayvanların çok kısa sürede toplanması gereken özel durumlarda zorla el koyma yöntemiyle orduya deve temin edildiğini ortaya koymaktadır. Arsinoites kentinden ele geçen ve MS 216/217 yılına tarihlendirilen bir papirüs üzerinde yer alan bilgilere göre Socnopaios Nesos'tan Aurelia Taesis adlı bir kişi, imparator Caracalla'nın Mısır'ı ziyareti²¹ nedeniyle kendisinden alınan iki yetişkin devenin daha sonra kendisine geri verildiğini; sonrasında bu develerden birinin, muhtemelen Caracalla'nın doğu seferi için Suriye'de bulunan Roma ordusunda kullanılmak üzere, *praefectus* Valerius Datus'un talimatıyla görevlendirilen *centurio* Aurelius Calvisius Maximus tarafından teslim alındığını; diğer devenin ise uygun olmadığı için kabul edilmediğini beyan etmiştir. Belgeden anlaşıldığı üzere, katır ve atlarda olduğu gibi, orduda kullanılacak develer için de belirli standartlar ve özellikler dikkate alınmış ve hayvanlar, veteriner kontrolünde yapılan detaylı muayenenin ardından teslim alınmıştır (BGU I, 266; 346-348; Davies, 1969, s. 433-434; Dabrowa, 1991, s. 365; Kissel, 1995, s. 236; Dabrowa, 1991, s. 365).

Mısır'dan ele geçen ve MS 203 yılına tarihlendirilen yirmi iki mektuptan on ikisi, benzer şekilde Roma ordusuna satın alma yoluyla deve tedarik edildiğini kanıtlamaktadır. Bunlardan 22 Eylül tarihli mektup, Babil kentinde görevli bir Roma subayı tarafından, Mısır'ın farklı bölgelerinde bulunan resmî görevlilere hitaben yazılmıştır. Mektupta, Mısır'daki memurlardan Babil'e deve göndermeleri talep edilmiş; gönderilecek develerin dayanıklı, erkek ve askerî konvoylar için uygun olmaları istenmiştir. Teslim edilecek hayvanların sağlıklı ve güçlü olmaları gerektiği konusundaki talepler bu develerin, büyük ihtimalle kuşatma malzemelerinin taşınması veya yol yapımı için gerekli taşların nakliyesi²² gibi ağır yükler için düşünüldüklerini akla getirmektedir. Ayrıca develerin, Septimius Severus tarafından kurulan *Mesopotamia* Eyaleti'ni savunmak amacıyla sınır bölgesindeki kentlerde yapılan tahkimat çalışmaları veya Euphrates sınırı üzerindeki istihkâmların onarım faaliyetleri kapsamında değerlendirilmiş olabilecekleri ihtimal dâhilindedir (*P.Flor* II 278; Davies, 1969, s. 434; Kissel, 1995, s. 236-237. Roma ordusuna deve temin edildiğine ilişkin diğer örnekler için bkz. Davies, 1969, s. 433-435.).

Su ve yeme ihtiyaç duymadan günlerce dayanabilen develerin yük kapasitesine ilişkin modern araştırmalarda farklı görüşler mevcuttur. Engels, devenin azami taşıma kapasitesi için 135 kg gibi düşük bir miktar önerirken Goldsworthy, 188–269 kg gibi daha gerçekçi bir rakam vermiştir (Engels, 1978, s. 14; Goldsworthy, 1996, s. 293; Roth, 1999, s. 207). Develerin yük miktarı hakkında önemli veriler içeren Mısır'dan ele geçmiş papirüslerin büyük bir çoğunluğu, bu hayvanların yaklaşık 175 kg'a eşdeğer 6 *artabae* yük ve daha fazlasını taşıdıklarını kanıtlamaktadır (Habermann, 1990, s. 61, 83; Roth, 1999, s. 207-208). Eşek ve katırda olduğu gibi devenin sırtındaki yükler de küfe içerisinde taşınmaktaydı, ancak diğer hayvanların

²¹ İmparator Caracalla'nın MS 215-216 yılları arasındaki Mısır ziyareti ve buradaki faaliyetleri (özellikle İskenderiye) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cass. Dio 78. 21-24; Herodian. 4. 8. 9, 4. 9. 1-8; SHA *Carac.* 6. 2-3; Lukaszewicz, 2021.

²² Roma ordusu tarafından Marcus Aurelius Dönemi'nde Mısır'da, taş ocaklarından çıkarılan büyük mermer/taş sütunların taşınması için deve kiralandığına ilişkin olarak bkz. BGU 762; Davies, 1969, s. 434; Adams, 2007, s. 153.

yüklerine kıyasla bu küfelerin arasına (devenin sırtına) daha fazla malzeme konulabilmekteydi. Bu ve diğer avantajların yanı sıra develere sahip olmanın dezavantajları da bulunmaktaydı. Öncelikle kontrol ve idare edilmeleri zordu ve her türlü arazi ve iklim şartlarına uyum sağlayabilmeleri mümkün değildi (Roth, 1999, s. 208).

Sonuç

Roma ordusunda kullanılan yük ve binek hayvanları; önemli savaşlarda, zorlu yürüyüşlerde, taşımacılıkta, inşa faaliyetlerinde ve lojistik unsurlar arasında en önemli kalemi oluşturmaktaydı. Bunların temini Roma ordu lojistiğinin ana unsuru olup en az, nitelikli asker temini kadar önemliydi. Yük ve binek hayvanları dışında kalan küçük ve büyükbaş hayvanlar, ordunun kurban ritüelleri, beslenme ve yiyecek ihtiyaçları için önemli olup, bu araştırmanın kapsamı dışındadır.

Başta tahıl, zeytinyağı, su, silah ve teçhizatlar olmak üzere askerî personelin kişisel malzemeleri, çadırlar, ahşap kazıklar, kuşatma ve inşaat malzemeleri katır, eşek, deve ve kısmen de at gibi hayvanların sırtında askeri üs bölgelerine ve savaş meydanlarına taşınmaktaydı. Roma ordusunun lojistik ihtiyacına uygun olarak düzenli tedarik zincirinde yer alan yük ve binek hayvanları, imparatorluk ordusu için belirli haralarda yetiştirilmesi dışında sivil satıcılardan, kabilelerden veya köylerden satın alma, zorla el koyma, kazanılan savaşlar sonrasında düşman birliklerinin sürülerinin ele geçirilmesi, müttefiklerden gelen yardımlar ve anlaşma yoluyla yapılan teminler şeklinde sıralanabilir.

Ordu ve satıcılar arasında akdedilen sözleşmelere göre yapılan rutin tedariklerde hayvanlar, veteriner kontrolünden ve ufak çaplı bir eğitimden geçirilmekteydiler. Bu durum, ordunun hayvanları arasında en önemli paya sahip süvari atlarının temininde daha dikkatli ve düzenli bir şekilde yapılmaktaydı. Nitekim epigrafik belgelere de yansıdığı üzere üçüncü yüzyılda yapılan satın alımlar, süvari birliklerine verilen önemi ve Roma ordusunun bu dönemdeki etkili savaş gücünü net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Roma İmparatorluğu, süvari veya yük atlarını yalnızca dışarıdan temin etmemekteydi. Geç İmparatorluk Dönemi'nde özellikle Küçük Asya, İspanya ve Thrakia'da devlete ait at çiftlikleri bulunmaktaydı. Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk dönemlerinde resmi çiftliklerin varlığına ilişkin bilgiler son derece kısıtlı olsa da Tiberius Dönemi'nde Kappadokia eyaletinde bulunan, krallığa ait at çiftliklerinin imparator mülküne dönüştürülmüş olabileceği ve bu çiftliklerde süvari, binek, yük, sirk ve tören atlarının yetiştirilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte Mısır, Suriye ve diğer askeri bölgelerde de yetiştirildiği bilinen Kappadokia atlarının imparatorluk genelinde aranan cinsler ve büyük bir üne sahip oldukları, epigrafik belgelerle kanıtlanmıştır.

Çalışmada ele alınan hayvanlardan biri de antik dönemde özellikle askeri yük taşımacılığında oldukça rağbet gören katırdır. Bakımı kolay, maliyeti az, dayanıklı ve diğer hayvanlara kıyasla yüksek taşıma kapasitesine sahip olan bu hayvanların dağlık ve tehlikeli dar yollardan zorlanmadan geçebilmeleri, Roma ordusu için önemli avantajlar sağlamaktaydı. Günümüzde özellikle İran ve Irak sınırında kaçakçılar tarafından taşımacılıkta katır kullanılmasının temel nedeni söz konusu avantajlardır. Katır dışındaki bir diğer yük hayvanı olan eşekler, orduya ait silah ve teçhizatın taşınmasında, yük arabalarının çekilmesinde ve binek hayvanı olarak kullanılmaktaydı. Roma birlikleri tarafından savaş ganimeti olarak ele geçirilen hayvanlar arasında yer alan eşeklerin, yaklaşık 103-175 kg arasında değişen yükleri taşıma kapasitesine sahip oldukları düşünülmektedir.

Doğu sınırında görev yapan Roma birlikleri tarafından, yük taşımacılığı başta olmak üzere, süvari binek hayvanı olarak kullanıldıkları epigrafik belgeler ve antik kaynaklara

yansıyan bir diğere önemli hayvan develerdir. Her ne kadar Fırat hattı üzerinde sıralanan lejyon garnizonları ve *auxilia* kalelerinde *dromedarii* konuşlandırıldığı veya kullanıldığına ilişkin herhangi bir bilgi ya da veri yoksa da Özellikle Mısır ve Suriye eyaletlerinde bulunan askeri bölgelerde develerden ve deve birliklerinden yoğun bir şekilde istifade edildiğı bilinmektedir. Su ikmalı, bu güçlü ve dayanıklı hayvanlar vasıtasıyla yapılmıştır. Bununla birlikte develer, özellikle Flaviuslar Dönemi'nde Fırat sınır hattı üzerinde cereyan eden askeri operasyonlarda ordunun çuvallar dolusu tahıl, silah-teçhizat gibi yüklerinin ve askeri üs bölgelerinin kontrolünde bulunan ocaklardan çıkarılan mermer ve taş gibi ağır ve hacimli yapı malzemelerinin nakledilmesinde ve Mısır, Suriye gibi sıcak bölgelerde askeri birlikler için su ikmalinde kullanılmışlardır. Romalılar, katır ve eşeklere kıyasla daha güçlü ve susuzluğa günlerce dayanabilen develerin avantajlarını tecrübe ettikten sonra özellikle İudaea ve Suriye bölgelerinde kazanılan savaşlardan sonra düşman birliklerinin develerine el koymaya başlamışlardır.

Develer orduda yalnızca taşımacılık hizmetleri için kullanılmamaktaydı. Binek hayvanı olarak, polisiye hizmetler başta olmak üzere savaşlarda da önemli görevler üstlenmişlerdir. Roma'nın ilk resmi deve birliğı, *ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*, Traianus'un Arabia bölgesini ilhak planları sırasında Suriye'de kurulmuştur. Bununla birlikte Mısır ve Suriye'de görev yapan piyade ve süvari birlikleri içerisinde, *dromedarius* olarak adlandırılan deve binicileri yer almaktaydı. MS üçüncü yüzyılın başlarında Dura-Europos'ta konuşlandırılan *cohors XX Palmyrenorum*'a eklenen deve süvarileri ve Traianus Dönemi'nde yine Suriye'de görev yapan *ala I Ulpia dromedariorum* adlı deve birliğı, Roma İmparatorluğu'nun doğudaki askeri birliklerini; konuşlandırılan bölgelerin iklimi, topografyası, bölgedeki düşman birliklerinin taktiksel organizasyonu ve savaş stratejisine göre oluşturduğunu ve buna göre vaziyet aldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Roma'nın ilk deve birliğinin oluşmasında önemli katkıları bulunan Palmyralı süvarilerin silah ve teçhizatları, Roma *dromedariileri* için model teşkil etmiştir. Suriye'de oluşturulan *ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*'un askerlerinin çoğunluğu Palmyralılardan oluşmaktaydı. Birliğin adı, liderinin Palmyralı olması, Palmyralıların deve yetiştirme ve onları kullanma konusundaki maharetleri bu kanıyı destekler niteliktedir. Palmyralı süvarilerin silahları ve teçhizatları, deve bakımı konusundaki tecrübeleri, deve üzerinde savaşma ve onları kullanma tekniklerine ilişkin tüm ayrıntılar göz önüne alındığında Romalıların deve birliklerini oluştururken Palmyralılardan destek aldıkları ve onları takip ettikleri rahatlıkla söylenebilir.

Resmî anlamda ilk *dromedarii* birliğinin kurulduğu Traianus Dönemi ve sonrasında yeni deve birliklerinin kurulmaması oldukça dikkat çekicidir. Bu durumun temel nedeni deve birliklerinin savaş meydanlarında etkili olmamasıydı. Ancak Traianus Dönemi'nde *ala I Ulpia dromedariorum Palmyrenorum*'un orduda tutulması ve *dromedariilerin* doğudaki *auxilia* içerisinde kendilerine yer bulabilmeleri Mısır ve Suriye gibi, çöl bölgelerine sahip eyaletlerde özellikle askeri hareketler söz konusu olduğunda, develere olan ihtiyacın kaçınılmaz olduğunu ortaya koymaktadır. Zorlu çöl bölgeleri ve kervan güzergâhlarının bulunduğu eyaletlerde oldukça işe yaradıkları bilinen *dromedarii*, Roma ordusunda kullanıldıkları süre zarfında kafilelerin güvenliğini sağlamak, önemli haberleşme yolları ve kervan güzergâhlarında devriye gezmek, ticaret bölgelerinin güvenliğini sağlamak ve askeri üsler ile resmi haberciler arasındaki iletişimin devamlılığını sağlamaktı. Netice itibarıyla sayıları çok az olmasına rağmen *dromedariinin*, başta Mısır ve Suriye'de olmak üzere, imparatorluğun sınırlarını ve ticaret rotalarının güvenliğini sağlama noktasında hayati görevler üstlendiğini ifade etmek gerekir.

Epigrafik belgeler, doğudaki Roma birliklerine deve temini hakkında oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre Suriye'de görev yapan askeri birlikler için Mısır'ın kırsal bölgelerinden develer satın alınmıştır. Söz konusu alımlar eyalet valisi, ordu komutanı ve

develeri talep eden askeri birliklerin komutanları arasındaki yazışmalar neticesinde ilgili askeri birlik ve satıcılar arasında yapılan sözleşmelere göre gerçekleşmekteydi. Satış sözleşmelerinde dikkat çeken hususlardan biri de talep edilen develerin erkek, genç, sağlıklı ve güçlü olmasına gösterilen ihtimamdı. Bununla birlikte belgelerde, veteriner kontrolünden geçemeyen develerin de iade edildiği ayrıca belirtilmiştir. Epigrafik verilerden elde edilen önemli bilgilerden biri de satın alınan develerin, 175 kg'dan daha ağır yükleri taşıyabilmeleridir. Söz konusu yükler, yukarıda da ifade edildiği gibi, büyük olasılıkla kuşatma malzemeleri, yapı taşı ve mermerdi.

Orduya hayvan tedariki, hiyerarşik bir düzen içerisinde; eyalet valisi, ordu komutanı ve birlik subayları arasındaki resmi yazışmalar neticesinde titizlikle yapılmaktaydı. Atın gönderileceği askeri birliğin komutanı, eyalet valisine yeni at talebinin veya değişimin nedeni, sayı ve atın hangi askere verileceğine ilişkin bir rapor sunmaktaydı. Birliklerden gelen taleplerin eyalet valisi ve ordu komutanları tarafından uygun görülmesi durumunda görevlendirilen birlik komutanları ki bunlar genellikle *centuriolar*dı, satıcılarla iletişime geçmekteydi. Özellikle süvari veya savaş atlarının temininde şu hususların dikkate alındığı göze çarpmaktadır: 2 ve 4 yaş arasındaki hayvanlar, güç kaybı yaşamadan uzun mesafelerde ağır yükleri taşıyabilme kapasitesine ve dengesine sahip olma, verilen komutları algılayabilme, hız yeteneğine sahip olma, savaş ve yürüyüş hattında istikrarlı bir şekilde durabilme, süvarinin tek elle binebilmesine olanak sağlayabilme ve üzerinde silah kullanılabilme yeteneğine sahip, her türlü engeli aşabilecek güçte bacaklara sahip olma, derin suya girmekten veya yüzmekten korkmama, üzerine binilirken sabit durabilme, yönlendirmeye istekli, sakin ve uysal olmalıydı.

Augustus döneminin resmî ulaşım ve haberleşme sistemi *cursus publicus*un da en önemli unsuru olan yük ve binek hayvanlarının tedarik yöntemleri hakkında önemli ayrıntılar sunan bir diğer önemli belge Burdur yazıtıdır. Küçük Asya eyaletlerinde görevlendirilen veya bu eyaletlerde seyahat hâlinde bulunan Romalı askeri yetkililere yerel halk tarafından kiralanan hayvanlar ve sistemin suistimaline karşılık alınan önlemlere ışık tutan yazıttan anlaşıldığı üzere söz konusu *munus*, devletin belirlediği standart bir ücret karşılığında yapılmaktaydı. Büyük olasılıkla doğudaki sınır eyaletlerinde de geçerli olan bu sistem sayesinde ordu mensupları, makul bir ücret karşılığında yük ve binek hayvanı tedarik etmekle birlikte güvenli ve rahat bir konaklama imkânı elde etmişlerdir

Roma ordusu için yük ve binek hayvanı temini hakkında bilgi veren epigrafik veriler, Mısır, Suriye ve kısmen batıdaki askerî bölgelerden ele geçen epigrafik belgelerle sınırlıdır. Bu durum, doğu sınır birlikleri söz konusu olduğunda daha da karmaşık bir hâl almaktadır. Zira şimdiye kadar Fırat sınır hattından, orduya hayvan teminine ilişkin bilgi veren herhangi bir epigrafik veri ele geçmemiştir. Bu önemli eksiklik araştırmacıları, başta Mısır ve Suriye'deki Dura-Europos olmak üzere, imparatorluğun diğer bölgelerinde yer alan lejyon ve *auxilia* garnizonlarından ele geçen ticari-askerî içerikli papirüsler ve diğer epigrafik belgelere yönlendirmektedir. Dolayısıyla Roma ordusunun Mısır, Suriye, Pannonia, Moesia, Afrika ve Britannia gibi eyaletlerde uyguladığı yük ve binek hayvanı temin ve prosedürünün, şu an için, Fırat sınır hattında konuşlandırılan lejyon ve *auxilia*lar için de geçerli olduğu varsayılabilir. Epigrafik veriler dışında özellikle konuya ilişkin antik yazarların eserlerinde yer alan anekdotlar, Roma ordusuna hayvan temini hakkında oldukça önemli ipuçları sağlamaktadır. Lucullus'un Mithradates'i takibi sırasında Roma askerlerinin ele geçirdiği binlerce hayvan, Birinci Yahudi-Roma Savaşı'nda ve Vespasianus'un Filistin topraklarında ele geçirilen eşek, öküz ve deve sürüleri bu anekdotlardan yalnızca birkaçıdır.

At, katır, eşek ve deve dışında, ordu için başta öküz olmak üzere koşum hayvanlarının da tedarik edilmiş olduğu epigrafik belgelerle kanıtlanmıştır. Oxyrhynchus'tan ele geçen ve Suriye'de bulunan Roma birlikleri için pulluk öküzlerinin temin ve teslimine ilişkin bilgiler

içeren papirüs buna örnektir. Söz konusu öküzler büyük olasılıkla yük arabalarının çekilmesi ve askerî bölgelerde ekilen toprakların sürülmesi için kullanılmaktaydı.

Kaynakça

Modern Literatür

- Adak, M. (2019). Küçük Asya'da Roma İmparatorluğu Dönemi'nde ulaşım, iletişim ve taşımacılık, O. Tekin (ed.), *Hellenistik ve Roma dönemlerinde Anadolu: krallar, imparatorlar, kent devletleri* (s. 432-449), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Adams, C. E. P. (2007). *Land transport in Roman Egypt: a study of economics and administration in a Roman province*, Oxford: Oxford University Press.
- Dabrowa, E. (1991). *Dromedarii* in the Roman army: A note, V. A. Maxfield-M. J. Dobson (eds.), *Roman frontier studies 1989: Proceedings of the XVth international congress of Roman frontier studies* (s. 364-366), University of Exeter Press.
- Davies, R. W. (1967). Ratio and opinio in Roman military documents, *Historia* 16, 116-118.
- Davies, R. W. (1969). The supply of animals to the Roman army and the remount system, *Latomus*, 28/2, 429-459.
- Davies, R. W. (1989). *Service in the Roman army*, D. J. Breeze-V. A. Maxfield (eds.), Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Dixon, K. R., Southern, P. (1992). *The Roman cavalry: From the first to the third centuries AD*, London: B.T.
- Ebers, S., Lichtenberger, A. ve Nieswandt, H.-H. (2022). *Das pferd in der antike: von Troja bis Olympia*, Darmstadt: wbg Academic.
- Engels, D. (1978). *Alexander the Great and the logistics of the Macedonian army*, Berkeley: University of California Press.
- Fink, R. O. (1971). *Roman military records on papyrus (APA, Monograph 26)*, Cleveland, Ohio: The Press of Case Western Reserve for APA.
- Gilliam, J. F. (1950). Some Roman military papyri, *Yale Classical Studies* 11, 171-252.
- Gilliver, C. M. (1999). *The Roman art of war*, Stroud: Tempus Publishing.
- Goldsworthy, A. K. (1996). *The Roman army at war, 100 BC-AD 200*, Oxford: Clarendon Press.
- Habermann, W. (1990). Statistische datenanalyse an den zolldokumenten des Arsinoites aus römischer zeit, *MBAH*, 9/1, 50-94.
- Hyland, A. (1990). *The horse in the Roman world*, London.
- Hyland, A. (1993). *Training the Roman cavalry: from Arrian's Ars Tacticala*, Gloucestershire: Alan Sutton.
- Jones, A. H. M. (1964). *The later Roman empire 284-602: a social, economic and administrative survey* (vol. II), Oxford: Basil Blackwell.
- Kissel, Th. (1995). *Untersuchungen zur logistik des römischen heeres in den provinzen des griechischen ostens (27 v. Chr.-235 n. Chr.)*, St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag.
- Kitchell, K. F. Jr. (ed.), (2014). *Animals in the Ancient world from A to Z*, London/New York: Routledge 2014.
- Kolb, A. (2000). *Transport und nachrichtentransfer im römischen reich* (Klio Beihefte, Neue Folge Band 2), Berlin: Akademie Verlag.
- Labisch, A. (1975). *Fruementum commeatusque: die nahrungsmittelversorgung der heere Caesars* (Beiträge zur Klassischen Philologie, Heft 69), Meisenheim am Glan: Verlag Anton Hain.
- Lauffer, S. (1971). *Diokletians preiseidkt*, Berlin: Walter de Gruyter.

- Lukaszewicz, A. (2021). *Caracalla in Egypt (A.D. 215–216)*, Warsaw: University of Warsaw Press.
- Makowski, K. A. (1975). Bogowie i meharyści, *Studia Palmyreńskie/Études palmyréniennes* 6-7, 1975, 137-149.
- Mitchell, S. (1976). Requisitioned transport in the Roman empire: a new inscription from Pisidia, *JRS*, 66, 106-131.
- Mitchell, S. (2015). *Roma İmparatorluğu'nda resmi taşımacılık hizmetleri* (çev. Hatice Palaz Erdemir), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Raepsaet, G. (2000). Pferd, *DNP* 9, 698-703.
- Raja, R., Seland, E. H. (2020). Horses and camels in Palmyrene art: iconography, contexts and meanings, *ZORA* 13, 2020, 300–344.
- Roth, J. P. (1999). *The logistics of the Roman army at war (264 B.C.-A.D. 235)*, Leiden-Boston-Köln: Brill.
- Roxan, M. (1976). Pre-Severan auxilia named in the Notitia Dignitatum, R.Goodburn-P. Bartholomew (eds.), *Aspects of the Notitia Dignitatum (BAR S-15, s. 59-72)*, Oxford.
- Schlumberger, D. (1951). *La Palmyre du nord-ouest*, Paris: Paul Geuthner.
- Seyrig, H. (1941). Inscriptions grecques de l'agora de Palmyre, *Syria* 22, 3/4, 223-270.
- Sidebotham, S. E. (1986). *Roman economic policy in the Erythra Thalassa 30 B.C.-A.D. 217*, Leiden: E. J. Brill.
- Sołtan, A. (1969). Ikonografia meharystów Palmyreńskich, *Studia Palmyreńskie/Études palmyréniennes* 3, 1969, 5-46.
- Southern, P. (2006). *The Roman army: a social and institutional history*, Santa Barbara, CA: ABC-Clio.
- Souza, P. de, (1999). Kamel, *DNP* 6, 222-223.
- Speidel, M. P. (1978). *Guards of the Roman armies: an essay on the singulares of the provinces* (Antiquitas, Reihe I, XXVIII), Bonn: Dr. Rudolf Habelt.
- Speidel, M. P. (1996). Roman cavalry training and the riding school of the Mauretanian horse guard, *AntAfr*, 32, 57-62.
- Stauner, K. (2004). *Das offizielle schriftwesen des römischen heeres von Augustus bis Gallienus (27 v. Chr. – 268 n. Chr.). Eine untersuchung zu struktur, funktion und bedeutung der offiziellen militärischen verwaltungsdokumentation und zu deren schreibern*, Bonn: Dr. Rudolf Habelt.
- Toynbee, J. M. C. (1973). *Animals in Roman life and art*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Willekes, C. (2016). *The horse in the ancient world: from Bucephalus to the Hippodrome*, London: I. B. Tauris.

Antik Kaynaklar ve Standart-Sürelı Yayınların Kısaltmaları

<i>AE</i>	L'Année épigraphique
Amm.	Ammianus Marcellinus
<i>AntAfr</i>	Antiquités africaines
<i>APA</i>	American Psychological Association
App.	Appianos
<i>Hisp.</i>	<i>Hispanica</i>
<i>Syr.</i>	<i>Syriaca</i>
<i>BAR</i>	British Archaeological Reports.

<i>BGU</i>	Berliner griechische Urkunden. Ägyptische Urkunden aus den königlichen Museen zu Berlin
Cass. Dio.	Cassius Dio
<i>CPL</i>	Corpus Papyrorum Latinarum
<i>DNP</i>	Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike
Frontin <i>strat.</i>	Sextus Iulius Frontinus, <i>Strategematon</i>
Hdt.	Herodotos
Herodian.	Herodianos
Ios.	Flavius Iosephos
<i>bell. Iud.</i>	<i>Bellum Iudaicum</i>
Liv.	Titus Livius, <i>ab urbe condita</i>
<i>MBAH</i>	Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte
Petron.	Petronius, <i>satyrice</i>
Plin. <i>nat.</i>	Plinius maior, <i>naturalis historia</i>
Plut.	Plutarkhos, <i>Bioi paralleloi</i>
<i>Luc.</i>	<i>Lucullus</i>
<i>Mar.</i>	<i>Marius</i>
<i>Crass.</i>	<i>Crassus</i>
<i>Pomp.</i>	<i>Pompeius</i>
Prok.	Prokopios
<i>HA</i>	<i>historia arcana</i>
<i>PSI</i>	G. Vitelli-M. Norsa (eds.), <i>Papiri greci e latini (Pubblicazioni della Società Italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto)</i> , Rome-1912-1957.
Ps.-Hyg. <i>mun. castr.</i>	Pseudo-Hyginus, <i>de munitioibus castrorum</i>
<i>P.Dura</i>	<i>Excavations at Dura-Europos. Final Report V, I: The parchments and papyri</i> , C. B. Welles <i>et al.</i> (eds.), New Haven: Yale University Press 1959.
<i>P.Flor II</i>	<i>Papiri greco-egizii, Papiri Fiorentini. II: D. Comparetti (ed.), Papiri letterari ed epistolari</i> , 1908-1910.
<i>P.Oxy.</i>	The Oxyrhynchus Papyri
<i>SEG</i>	Supplementum Epigraphicum Graecum
SHA	Scriptores Historiae Augustae
<i>Alex.</i>	<i>Severus Alexander</i>
<i>Carac.</i>	<i>Caracalla</i>
Strab.	Strabon

Tac.	Tacitus
<i>ann.</i>	<i>annales</i>
<i>hist.</i>	<i>historiae</i>
Varro	Varro
<i>rust.</i>	<i>res rusticae</i>
<i>Veg. mil.</i>	Vegetius, <i>epitoma rei militaris</i>
Xen.	Xenophon
<i>equ.</i>	<i>de equitandi tatione/peri hippikes</i>
<i>hipp.</i>	<i>Hipparchicus</i>
ZOrA	Zeitschrift für Orient-Archäologie
